

3. Павленко С. Консул «під пильним оком»: Танака Бун'їциро в Одесі. Східний світ. 2021. № 1. С. 18–34.
4. Павленко С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімади Шігеру. Частина I. Східний світ. 2022. № 2. С. 16–26.
5. Павленко С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімади Шігеру. Частина II. Східний світ. 2022. № 3. С. 28–46.
6. Павленко С. Експозиція японських товарів при японському імперському консульстві в Одесі наприкінці XIX ст. як елемент іміджевої політики Японії. Східний світ. 2015. № 3. С. 27–36.
7. Павленко С. Каметаро Ідзіма (японський імперський консул в Одесі): робота в умовах конфліктно-дружніх відносин. Східний світ. 2020 № 1. С. 55–68.
8. Павленко С. Камімура Шін'їці: кохання чи кар'єра? Сходознавство. 2022. № 89. С. 49–72.
9. Павленко С. Сасакі: спогади про Одесу та консульська служба. Східний світ. 2021. № 3. С. 39–55.
10. Lensen G. A. Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia. Tokyo, 1968. 230 p.
11. 角茂樹. 黒海の真珠とうたわれたオデッサの日本領事館 [Сумі Сігекі. Визнана чорноморська перлина і Японське консульство в Одесі]. 一般社団法人霞関会. 2021.03.10. URL: <https://www.kasumigasekikai.or.jp/黒海の真珠とうたわれたオデッサの日本領事館> (дата звернення: 20.03.2021).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-41>

Рахно К. Ю.

*доктор історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу культурної антропології,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України*

КИЄВОРУСЬКА МІФОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РАЮ-САДУ У ПОВІДОМЛЕННІ АХМАДА ІБН ФАДЛАНА

«Книга» арабського дипломата першої чверті X століття Ахмада ібн Фадлана, яка часто називається «Запискою», є цінним історико-етнографічним джерелом, яке містить важливу, часто унікальну

інформацію про побут і вірування народів Східної Європи, в тому числі й русів, чий грандіозний, величний і вражаюче моторошний поховальний обряд ватажка було описано в подробицях. У норманістській історіографії вона традиційно розглядалася як свідчення скандинавського походження русі. Зокрема, Ірина Коновалова вважає встановленим, що описана ібн Фадланом обрядовість та зовнішній вигляд русів видають у них скандинавів [5, с. 215]. Володимир Петрухін так само переконаний, що їхня скандинавська етнічна належність є загально визнаною [9, с. 153; 11, с. 74], а всім реаліям побуту русів, описаним у мусульманських авторів, уже знайдено скандинавські паралелі [10, с. 133].

Проте вже давно висловлювалися й інші погляди. Зокрема, навіть з боку норманіста Олексія Толочка вже прозвучала думка про поспішність і помилковість у деталях оголошення скандинавським всього етнографічного вигляду русів ібн Фадлана [15, с. 182]. Водночас польський релігієзнавець Павел Щепанік, слідом за фінським славістом Вільо Мансіккою [8, с. 240], пропонує відродити погляд на звістку ібн Фадлана як на надзвичайно складну декорацію похоронної драми, що, на його думку, складається з численних елементів різноетнічного походження [22, с. 112-123]. В той же час конкретних прикладів він не наводить. Тому варто детально розглянути всі ці елементи, починаючи з зафіксованих уявлень про місце, куди, відповідно до вірувань русів, відправиться їхній померлий ватажок.

І весільний обряд, і символіка поховального обряду зазвичай пов'язані з концепцією світоустрою [1, с. 147]. Судячи зі слів арабського мандрівника, кохана дівчина руса, що її вбивали на похороні, мала на меті досягти потойбічного благополуччя в прекрасному саду біля свого померлого пана, з яким вона посмертно вступила в шлюб. Описуючи свої видіння, першого разу дівчина говорила: «Ось я бачу свого батька і свою матір», другого: «Ось усі мої померлі родичі, що сидять», на третій: «Ось я бачу свого пана, що сидить у саду, а сад красивий, зелений, і з ним мужі та юнаки, і ось він кличе мене – так ведіть мене до нього» [4, с. 144-145].

Володимир Петрухін визнав, що важко знайти відповідність уявленню про потойбічний світ як про сад у скандинавській міфології. Можна, на його думку, зіставити сад ібн Фадлана з садами богині Ідун, але їхній зв'язок із потойбічним світом неясний [9, с. 164; 11, с. 83]. Насправді в богині Ідун немає ніяких садів, вона просто володіє золотими яблуками молодості, але про яблуневий сад у скандинавських джерелах взагалі не йдеться [20, р. 165-166; 7, с. 54, 116-118; 6, с. 190-191], тим більше про перебування там мертвих. За уявленнями скандинавів, викладеними в «Едді» Сноррі Стурлусона, усі померлі від старості, від хвороби, навіть убиті раптово, без попередження потрапляли у непривітне й похмуре царство Хель [14, с. 31; 19, с. 84]. Ті,

хто потонули в морі, потрапляли до Егіра й Ран [14, с. 70]. Єдиним способом розминутися з Хель була, за тією ж «Еддою», смерть у бою. Проте у Вальхаллі померлі ейнхерії не мають ніяких садів [14, с. 26]. У розповіді Саксона Граматика (1.8.14) про потойбічну мандрівку-катабасис датського короля Хадінга якісь сади в потойбіччі теж не згадуються [12, с. 52; 18, с. 286].

Натомість українці вірили, що на тому світі душі померлих зустрічаються, розмовляють і разом проводять час, а рай уявляли саме як сад. В українських легендах уявлення про рай як зелен-сад, розділений за віковими групами, виразно домінують. Скажімо, у селі Пашківка Ніжинського повіту Чернігівської губернії наприкінці XIX століття вважали, що маленькі діти, що граються яблуками та бубликами, та молодь («парубки і дівчата»), яка співає пісні, перебуває в квітучих, а старші люди – у фруктовому (плодоносному) саду, окремо молоді одружені чоловіки і жінки, які мирно розмовляють, окремо старі діди й баби [17, с. 174]. Такі вірування були поширені по всій Україні. Для порівняння, за однією з народних легенд, яку на початку XX століття було записано у селі Молодієве (Молодія) Чернівецького повіту на Буковині, у раю є чотири прекрасні сади, у яких окремо перебувають діти, парубки з дівчатами, «вбрані якнайкращі», молоді з чоловіками та старі люди. Оскільки кожна людина постає в новому світі в тому віці, який вона мала на час своєї смерті, – найліпше там молодим. На відміну від літніх людей, які й у раю залишаються старими та немічними, «всі вони сіяли, як ангели, гуляли, сміяли си, висилили си». «Забавляли си там молоді молоді з молодими чоловіками, всі щасливі та виселі», весело гралися у райському саду діти-ангелики [2, с. 353-354]. Це точно відповідає почутому ібн Фадланом. Українські народні уявлення про рай як вічнозелений квітучий сад мали дохристиянське походження [3, с. 240-241]. Їхнє побутування засвідчено також у фольклорній традиції інших слов'ян, зокрема у словаків і словенців [13, с. 6].

Слово «рай» у слов'янських мовах є іранським запозиченням, відсилаючи до етнокультурних контактів праслов'ян із кочовиками-сарматами [21, с. 74-76]. Не дивно, що й міфологічна концепція раю як саду в українців вказує радше не на скандинавський, а на північноіранський вектор успадкування, що відповідає й деяким іншим іранським паралелям до описаного Ахмадом ібн Фадланом поховального обряду русів. Зокрема, осетинам, які є прямими нащадками сармато-аланів, рай уявлявся прекрасним садом із зеленими галявинами, де померлі разом із сім'ями, що раніше пішли на той світ, проводять свій час безтурботно, щасливо, за прекрасними наїдками. Красиво одягнені молоді, статні юнаки, їхні чарівні дружини і маленькі, одягнені в білі шати діти сумирно сидять за золотими столами,

заставленими різноманітними напоями та стравами, вигляд яких тішить серце і насичує душу [16, с. 306]. Таким чином, «Книга» ібн Фадлана виразно засвідчує слов'янськість космологічних уявлень русів, що спонукає до подальших студій у цьому напрямку й пильного розгляду інших деталей опису.

Список використаних джерел:

1. Акишев А. К., Акишев К. А. Интерпретация исыкского погребального обряда. Культура и искусство древнего Хорезма. Москва : Наука, 1981. С. 144–153.

2. Гнатюк Володимир. Похоронні звичаї й обряди. Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів : друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1912. Т. XXXI–XXXII. С. 131–424.

3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. Вінніпег : накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь»; Інститут дослідів Волині, 1965. 424 с.

4. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статьи, перевод и комментарии. Харьков : издательство Харьковского государственного университета им. А. М. Горького, 1956. 345 с.

5. Коновалова И. Г. Восточные источники. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Москва : Логос, 2003. С. 169–258.

6. Ларрингтон Кэролайн. Скандинавия. Женщины в легендах и мифах. Москва : Крон-пресс, 1997. С. 184–216.

7. Ларрингтон Кэролин. Скандинавские мифы: от Тора и Локи до Толкина и «Игры престолов». Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2019. 235 с.

8. Мансикка В. Й. Религия восточных славян. Москва : ИМЛИ РАН, 2005. 368 с.

9. Петрухин В. Я. Погребения знати эпохи викингов (по данным археологии и литературных памятников). Скандинавский сборник. Таллин : Ээсти Раамат, 1976. Вып. 21. С. 153–170.

10. Петрухин В. Я. «Русский каганат», скандинавы и Южная Русь: средневековая традиция и стереотипы современной историографии. Древнейшие государства Восточной Европы 1999 г. Восточная и Северная Европа в средневековье. Москва : Восточная литература, 2001. С. 127–142.

11. Петрухин В. Я. Русь и все языцы. Аспекты исторических взаимосвязей: историко-археологические очерки. Москва : Языки славянских культур, 2011. 384 с.

12. Саксон Грамматик. Деяния данов. В 2-х томах (16 книгах). Т. 1: Книги I-X / Перевод с латинского А. Досаева, под ред. И.А. Настенко. Москва : «SPSL»-«Русская панорама», 2017. 608 с.
13. Срезневский И. О языческом веровании древних славян в бессмертие души. Б.м., 1847. 12 с.
14. Стурлусон С. Младшая Эдда. Ленинград : Наука, 1970. 254 с.
15. Толочко Алексей. Очерки начальной руси. Киев-Санкт-Петербург : Лаурис, 2015. 336 с.
16. Чибиров Л.А. Традиционная духовная культура осетин. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 711 с.
17. Шарко Е. О. Из области суеверий малоруссов Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. 1891. № 1. С. 168–175.
18. Элиаде Мирча. Шаманизм: Архаические техники экстаза. Киев : София, 1998. 384 с.
19. Ellis H. R. The Road to Hell: A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature. London : Cambridge University Press, 1943. VIII, 226 p.
20. Ellis-Davidson H. R. Gods and Myths of Northern Europe. Harmondsworth : Penguin Books, 1990. 251 p.
21. Gieysztor Aleksander. Mitologia Słowian. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. 407 s.
22. Szczepanik Paweł. Słowiańskie zaświaty. Wierzenia, wizje i mity. Szczecin: Triglav 2018. 190 s.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-42>

Стоянова Д. Ф.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ОДЕСЬКІ ДАМАСКИНИ ЯК СВІДЧЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Звернення до рукописної спадщини має першочергове значення для дослідження не лише історії народу, його культури, етнографії, мови, літератури, а й для вивчення особливостей міжнаціональної взаємодії, яка своєю різноплановістю і багаторівневістю впливає на матеріальне та нематеріальне буття суспільства. Характер такої взаємодії, з іншого